

ІМПРОВІЗАЦІЯ ЯК ПЕРВІСНА ФОРМА ТВОРЧОСТІ. ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ВИНИКНЕННЯ ІМПРОВІЗАЦІЇ У ТЕАТРАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ

Імпровізація як первісна форма творчості, як прийом простежується у всіх видах мистецтв, що вплинули на становлення мистецтва актора. Пластичні, музичні, драматичні, поетичні (лірика й епос), фольклорні види мистецтв розвивалися за допомогою імпровізації і становлять єдине ціле в синтетичному мистецтві театру.

Ключові слова: імпровізація, фольклор, драма, “комедія де лярте”.

Витоки театрального мистецтва й імпровізації в ньому беруть початок у доісторичному періоді, котрий прийнято називати “дитинством людства”.

Мета статті – узагальнити процес історичного виникнення сценічної імпровізації.

Путівку в життя театр отримав у Давній Греції. Одна із причин, чому театр виник саме там, пов’язана з особливими соціально-економічними, політичними та культурними аспектами розвитку в гомерівський (XI–IX ст. до н. е.), архаїчний (VIII–VI ст. до н. е.), класичний (V–IV ст. до н. е.) і елліністичний (IV–I ст. до н. е.) періоди історії Давньої Греції.

Наприклад, у Класичний період, порівняно з безправним народом Давнього Сходу, греки мали гарантії свого благополуччя, були повноправними громадянами і воїнами. Це давало їм можливість бути соціально активними і вільними у формуванні своєї культури.

Друга причина – це демократичний устрій Греції, концентрація влади в руках Народного зібрання, щорічно змінюваний та контрольований апарат управління. Все це сприяло активній участі громадян у державних справах, у політичному та культурному розвитку особистості.

Але ще до виникнення античного театру людство набувало життєвого досвіду та втілювало його в приказках, обрядах, обрядових піснях, іграх, гімнах богам, міфах. Саме з давніх народно-побутових обрядів та від ранніх форм видовищних мистецтв – обрядових та ритуальних дійств, де нескладні драматичні тексти на злобу дня створювалися і виконувалися по ходу дії, виникла нагальна необхідність *імпровізації*. В них задавалася “тема” обряду: етап календарного циклу, майбутня знакова подія, велике полювання, природний катаклізм тощо. Ці сценки були імпровізованими, на відміну від вистав давньогрецького та давньоримського театрів, в основі яких лежали фіксовані авторські драматургічні твори.

Народження у Греції у VI ст. до н. е. драми теж завдячує імпровізації, бо драма виникла з обрядових ігр, присвячених богам – покровителям землеробства, Деметрі, її дочці Корі та Діонісу. Обрядові ігри перетворювались у культову драму. У місті Елевсині під час містерій, на яких були присутні лише посвячені, влаштовувались ігри-обряди, де зображали шлюб Зевса та Деметри, викрадення Кори Плутоном. На святах, присвяче-

них Діонісу, влаштовували ходу ряджених. Під час показу цих сцен виконавці імпровізували на задану тему. Учасники святкової ходи намазували обличчя гущею з вина, одягали маски і козячі шкури.

З імпровізованих обрядових ігор і пісень виросли три жанри давньогрецької драми: трагедія, комедія і сатирівська комедія, яка дістала цю назву від сатирів, що співали в хорах. Трагедія, за свідченням Арістотеля, взяла початок від заспівувачів дифірамба, комедія – від заспівувачів пісень, що прославляли родючі сили природи. З'являлися перші елементи акторської гри, основані на імпровізації.

Історія Середньовічного театру є історією повільного становлення театрального мистецтва. Обрядові ігри, примітивні дійства гістріонів, найвні інсценізації церковної меси – це перші види середньовічних видовищ, що породили містерію і фарс. Містерія і фарс є ранніми драматургічними жанрами, в основі яких теж лежить *імпровізація*. Народні лицедії-імпровізатори стали професійними акторами: мімами, гістріонами, скомо-рохами, жонглерами.

На фактах еволюції сценічного мистецтва в середні віки нам розкривається процес виникнення європейського театру, де ми бачимо органічний зв'язок театральних дійств з народною творчістю, де народжується дійова природа театру. У містеріях, мораліте і фарсах відбувається початкове формування художнього образу, а в площадних виставах виокремлюється акторська майстерність як окремий вид творчості.

Період феодалізму не став більш високим щаблем у розвитку культури та мистецтва. Релігія християнства стала державною та почала винищувати надбання культури античності. Наставники церкви несхвально висловлювалися про античних мудреців, з ненавистю говорили про “хитрого Цицерона” та “брехливого Вергілія”. Один із ранніх патріархів говорив: “Для чого нам Піфагор, Сократ, Платон і яку користь принесуть християнам байки безбожних поетів, таких як Гомер, Вергілій, Менандр. Яку користь принесуть історії, які розповідають язичники Саллюстій, Тіт, Лівій, Геродот”. У театрі богослов Тертулліан вбачав постійне місце перебування диявола та його свити. Ідеологи раннього християнства, такі як Григорій Назіанзін, Іоанн Златоуст або Кіпріан, який написав спеціальну книгу “Проти видовищ”, казали про те, що “актори й актриси – діти сатани і вавилонські блудниці”, а глядачі, які відвідують театр, то “загиблі душі”. Згідно із соборним рішенням і апостольською постановою VI ст., “актори, актриси, гладіатори, флейтисти, кіфаристи, танцівники, а також всі одержимі пристрасстю до театру виключаються з християнської общини”. Із самого початку свого існування християнська церква переслідувала комедіантів, особливо мімів – це були останні представники протонародної римської комедії, першоосною якої було імпровізаційне виконання сцен. Танці, еротичні пантоміми, буфонні пародії викликали різкий протест церкви. Адаже бродячі артисти висміювали на площах міст християнські проповіді та релігійні обряди.

Але незважаючи на гоніння з боку церкви, театр не загинув. Найжиттєвіше мистецтво знову стало відроджуватися в обрядах селян, що тікали в ліси, до річки чи до моря від нагляду церковних наставників, там співали, танцювали, в обрядових дійствах приносили жертви богам природи. Зачатки театрального дійства європейських народів також розвинулись з імпровізаційних обрядових дійств.

Починаючи з IX ст. життя феодальної Європи поволі пожвавлюється, починається виокремлення ремесла від сільського господарства, у зв'язку з чим активізується обмін та розширюється асортимент товарів у торгівлі. Натуральне господарство поступово стає міновим. Господарськими та адміністративними центрами стають міста. Дороги між ними стають торговельними шляхами, по яких їздять торговці та бродять веселі гістріони. Міський люд зустрічав їх завжди з радістю.

Мистецтво гістріонів було примітивним, але будувалося на живому діалозі і було імпровізаційним. Гістріони ще не були готові до створення психологічного образу, але їх діяльність вже набувала форми театралізованого дійства. У цей час, незважаючи на волю священнослужителів, і у церковній месі почали зароджуватися елементи театрального мистецтва. Але наповнюючи літургічну драму реальними характеристиками, інтонаціями, жестами, взятими з життя, її виконавці за волею священнослужителів часто опинялися за стінами церкви на церковній паперті, у монастирському дворі або на кладовищенській площі. Гучні крики, широкі жести, імпровізаційні жарти постійно порушували спокійний хід літургічної драми. Так виник жанр містерії.

У XV ст. від містерії відокремлюється фарс – жанр, який вносив у містерію тенденції фольклорного театру та реалістично відображав сучасний побут. Новий жанр включає в себе всі основні ознаки народних дійств – масовість, життєву конкретність, сатиричне вільнодумство, дієвість та буфонність. Тексти фарсу були писаними, але актори, які часто були і авторами цих фарсів, дозволяли собі імпровізувати і в словах, і в діях.

Стежачи за ходом розвитку театрального мистецтва, ми бачимо, що на той час воно вже було підготовлене до історичного піднесення: вирвалося із тенет церковного світогляду, виробило принципи активного, правдивого відображення дійсності. Наближалась велика ера мистецтва – епоха Ренесансу.

Для театру Ренесанс став періодом імпровізації в театральному мистецтві.

Італія створила драматургію Ренесансу – трагедію, комедію, пастораль, також започаткувала музичну драму, з якої виросла опера, створила архітектуру сцени, глядацької зали. У театральному мистецтві, Італія проклала шляхи, по яких слідом за нею йшла вся Європа. Саме Італії людство завдячує появою професійних акторських колективів. З'явилися вони спочатку у Венеції, потім на тосканській території, в Сієні, на території Феррарського герцогства та на території Неаполітанського віце-королівства. Еволюція професійного театру твердо йшла до того явища, коли імпрові-

зація стала основою театрального мистецтва, до того явища, яке потім буде названо *commedia dell'arte*.

Назва *commedia dell'arte* з'явилась тоді, коли театральна трупа вже повністю сформувалась як професійна. Слово *commedia* у назві трупи означало не комедію в теперішньому розумінні, а мало значення “театр”. Слово *arte* у назві теж не означало мистецтво, а мало значення “ремесло”, “професія”. Таким чином, точний переклад слів *commedia dell'arte* – професіональний театр.

Однією з головних особливостей *commedia dell'arte* були маски. Нездарма цей театр часто називають комедією масок, хоча ця назва з'явилась пізніше, вже у XVIII ст. Іншою особливістю театру, настільки ж великою і вирішальною, була *імпровізація*.

П'єси, які розігрували комедіанти, не мали писаного тексту, а мали лише коротенький сценарій, у якому викладався сюжет комедії, перелічувалися всі сцени, з яких вона складалася, усе, про що повинен говорити і що повинен робити кожний актор, вказувалися навіть предмети реквізиту. Перший збірник сценаріїв, що дійшов до нас, був складений директором трупи *Gelosì* Фламініо Скеля і надрукований у 1611 р. Слідом за ним було видано ще кілька збірників. За цими сценаріями і розігрувалися комедії. Причин переходу *commedia dell'arte* від гри по писаному тексту до імпровізації можна назвати три.

Спостерігаючи за постановками жанру комедії, актори й сценічні працівники *commedia dell'arte* дійшли висновку, що ці комедії малоуспішні через погане знання драматургами законів сцени. Сюжет будь-якої писаної комедії, перетворений у короткий сценарій і розіграний гарними акторами-імпровізаторами, дасть зовсім інший ефект.

Імпровізація стала *основою сценічного мистецтва* тільки один раз в історії: протягом двох століть, починаючи від середини XVI ст. і до середини XVIII ст. імпровізація як прийом, звичайно, практикувалася й раніше. Але ніде, крім *commedia dell'arte*, імпровізація не була суттю вистави.

Іншою причиною переходу до імпровізації були політичні умови. Адміністративні переслідування й гніт цензури, як в іспанських володіннях, так і на території інших італійських держав і в Папській області, призводили до того, що часто неможливо було поставити ні однієї писаної комедії, тому що в будь-якій можна було знайти скільки завгодно приводів для її заборони. А багато з них, наприклад “Мандрагора”, були внесені в папський “Індекс заборонених книг”. Імпровізаційний спектакль не можна було піддати попередній цензурі, тому що п'єса писаного тексту не мала. Можна було встановити спостереження лише за самою виставою. А цього актори-імпровізатори боялися менш за все. Око в них був гостре, і коли вони бачили, що серед глядачів небезпечних фігур нема, то давали собі волю, а коли такі фігури з'являлися, припиняли вільні розмови і Бригелла починав бити Арлекіна ціпком, що явно не становило жодної політичної небезпеки. Акторам часто вдавалося таким шляхом проносити на сцену багато політичної контрабанди.

Імпровізація, маски разом з діалектом – це те, що є головним у *commedia dell'arte*, те, що становить етап розвитку театру та його історії. Імпровізація у *commedia dell'arte* спонукала до зародження естетичної системи, головними у якій стали три найбільш істотні елементи, а саме:

1. Театр тримається на акторові. Актор-професіонал. Він присвячує себе тільки театрові і на сцені, і поза сценою живе тільки для театру. Він намагається зробити із себе, оскільки це в його силах, гнучкий і слухняний інструмент сцени, що володіє мистецтвом слова, мистецтвом голосу і мистецтвом тіла. Об'єднання акторів, трупа – це не механізм, а живий організм. Він може перебудовуватися як завгодно, але завжди в тісному зв'язку із запитамі публіки.

2. Ефект театру тим сильніший, чим більш повно в ньому синтезуються всі мистецтва – пластичні, музичні, мистецтво танцю та слова. Гармонійне злиття всіх мистецтв у театральному видовищі не завжди вдається здійснити до кінця, але до цього театр повинен прагнути постійно.

3. І нарешті, найважливіше – дія. Граючи сценарій, трупа сама вклала в нього дію. Граючи писану п'єсу, вона переробляла її для посилення дії, наповнювала її дією по-своєму, імпровізувала. Якщо в сценарії або в п'єсі дійових моментів було мало, вставляли імпровізовані номери, насичені дією.

Театр *commedia dell'arte* дав італійському і європейському театру надзвичайно багато. До його появи Європа не знала, що таке акторська майстерність, не знала про закони цієї майстерності, поняття не мала про театральність. Досягнення європейського театру кінця XVI і всього XVII ст. значною мірою стали можливими завдяки впливу мистецтва імпровізації, мистецтва *commedia dell'arte*.

Вплив *commedia dell'arte* на інші європейські театри підтверджується документально засвідченими фактами. Насамперед, він позначився на Іспанії. У 1574 р. Альберто Ганасса з'явився у Мадриді з трупою, де були Арлекін (сам Ганасса), Панталоне та Доктор; у наступному році він відіграв у Севільї. Після трирічної перерви ці італійські комедіанти знову приїхали в Севілью, де працювали п'ять років поспіль (1578–1583), і встигли ще повернутися на гастролі у Мадрид у 1579 р. Ганасса був не єдиним, хто представляв мистецтво імпровізованих вистав на іспанській сцені. У 1587–1588 рр. в Іспанію приїжджали Трістано і Друзіано Мартінееллі. Обидва брати вже мали на цей час велику гастрольну практику в Європі. Зі згадувань Лопе де Вега, вплив італійських акторів-імпровізаторів на іспанців був значним.

А в 1570-х рр. один із братів Друзіано гастролував в Англії, де з його імпровізаційними виставами вперше познайомилася англійська публіка [1].

Досить довго театр імпровізації *commedia dell'arte* працював на французькій сцені. Починаючи з 70-х рр. XVI ст., у приміщенні Бургундського готелю французького глядача веселила трупа Валерана Леконта. Сам Ж.-Б. Мольєр навчався акторського мистецтва й майстерності драматургічної композиції в акторів трупи Тіберіо Фіуреллі, які тривалий час гастро-

лювали у Франції. Французький театр запозичив у італійців багато різноманітних прийомів, які потім лягли в основу створення театру *Comedie Italienne* у XVIII ст. [2].

Що стосується Німеччини, то там, особливо після Тридцятирічної війни, гастролі італійських комедіантів значною мірою допомогли знайти німецькому театру свій природний, народно-національний напрям. Італійський театр допомагав у боротьбі з класицистичною драматургією Готшеда, а також заслужив схвальну оцінку німецького філософа Г.Е. Лессінга з приводу роботи італійських комедіантів.

Усі ці факти свідчать про досить благотворний вплив італійських акторів-імпровізаторів на формування європейського театру. *Commedia dell'arte*, її імпровізаційна гра стала для всієї Європи школою сценічного мистецтва.

Висновки. Узагальнюючи процес історичного виникнення імпровізації, ми можемо зауважити, що:

- імпровізація виникла як *первісна форма творчості, як прийом роботи актора* й існує з часів зародження театру;
- імпровізація стала *основою сценічного мистецтва* тільки один раз в історії – у театрі *commedia dell'arte*;
- але з плином часу її дослідження і визначення постійно потребують коригування.

Список використаної літератури

1. Образцова А.Г. Синтез искусств и английская сцена на рубеже XIX веков / А.Г. Образцова. – М. : Наука, 1984.
2. Сахновская-Панкеева А.В. Французский ярмарочный театр первой половины XVIII века: Ален-Рене Лессаж, Алексис Пирон, Шарль-Франсуа Панар : дис. на соискание уч. степени канд. искусствоведения / А.В. Сахновская-Панкеева. – СПб., 1999.
3. Скорнякова М. Самый популярный драматург Италии / М. Скорнякова // Драматурги-лауреаты Нобелевской премии / [сост. О. Жданко]. – М. : Панорама, 1998. – С. 456–461.
4. Брук П. Пустое пространство / П. Брук. – М. : Прогресс, 1976.
5. Лихачёв Д.С. Очерки по философии художественного творчества / Д.С. Лихачёв. – СПб. : Русско-Балтийский информационный центр БЛИЦ, 1996.
6. Мокульский С.С. Шрёдер и возрождение Шекспира / С.С. Мокульский // История западноевропейского театра : в 2 т. – М. : Искусство 1939. – Т. 2: Театр эпохи просвещения. – С. 429–442.

Петрик Т.Д. Импровизация как первичная форма творчества. Исторический аспект возникновения импровизации в театральном искусстве

Импровизация как первичная форма творчества, как прием прослеживается во всех видах искусств, которые влияли на становление мастерства актера. Пластические, музыкальные, драматические, поэтические (лирика, эпос), фольклорные виды искусств развивались при помощи импровизации и являются единым целым в синтетическом искусстве театра.

Ключевые слова: импровизация, фольклор, драма, “комедия де лярте”.

Petryk T. Improvisation as a primary form of art. Historical aspect of improvisation in the dramatic art

Improvisation as an original form of art can be recognized in all kinds of art, that influenced on the forming of the art of actor. Plastic, musical, dramatic, poetic, folk kinds of art were developed with the help of improvisation and are united in the art of theatre.

Key words: improvisation, folk kind of drama, *commedia dell'arte*.